

PIRLS TOPSHIRIQLARI ORQALI O'QUVCHILARNING MATNNI TUSHUNISH KOMPETENSIYASINI OSHIRISH

Orziqulova Nodira Muhammadqulovna

Sirdaryo viloyati Boyovut tumani

40-sonli umumta'lim maktabi o'qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study) xalqaro baholash dasturi talablari asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarida matnni tushunish kompetensiyasini rivojlantirish masalalari yoritilgan. Tadqiqotda PIRLS topshiriqlarining mazmuni, tuzilishi hamda ularning o'quvchilarning o'qish savodxonligiga ta'siri tahlil qilinadi. Shuningdek, matnni tushunishning asosiy darajalari — axborotni topish, xulosa chiqarish, tahlil qilish va baholash ko'nikmalarini shakllantirishda PIRLS topshiriqlaridan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari ochib beriladi. Maqolada boshlang'ich ta'lim amaliyotida PIRLS formatidagi topshiriqlarni dars jarayoniga joriy etish orqali o'quvchilarning funksional savodxonligini oshirish bo'yicha ilmiy-metodik tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar. PIRLS, o'qish savodxonligi, matnni tushunish kompetensiyasi, boshlang'ich ta'lim, xalqaro baholash dasturlari, funksional savodxonlik, o'qish strategiyalari.

Kirish. Bugungi globallashtirish va axborotlashgan jamiyat sharoitida ta'lim sifatini oshirish, o'quvchilarning o'qish savodxonligini rivojlantirish muhim pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, boshlang'ich ta'lim bosqichida o'quvchilarda matnni to'g'ri o'qish, anglash, tahlil qilish va mazmunan baholash kompetensiyalarini shakllantirish keyingi ta'lim bosqichlari uchun mustahkam poydevor bo'lib xizmat qiladi. Shu bois, xalqaro ta'lim standartlari va baholash dasturlariga mos holda o'qitish metodikasini takomillashtirish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Xalqaro miqyosda o'quvchilarning o'qish savodxonligini baholashga qaratilgan nufuzli dasturlardan biri PIRLS tadqiqotidir. Ushbu dastur 4-sinf o'quvchilarining matnni tushunish darajasini baholashga qaratilgan bo'lib, o'quvchilarning axborotni topish, mazmunni anglash, xulosalar chiqarish hamda matnga nisbatan munosabat bildirish ko'nikmalarini aniqlashga xizmat qiladi. PIRLS topshiriqlari o'z mazmuni va murakkablik darajasi bilan o'quvchilarning real hayotda matn bilan ishlash kompetensiyalarini namoyon etishga yo'naltirilgan.

Respublikamiz ta'lim tizimida ham xalqaro baholash dasturlarida ishtirok etish orqali boshlang'ich ta'lim sifatini oshirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Shu nuqtai nazardan, PIRLS topshiriqlarini ta'lim jarayoniga tatbiq etish, ularning didaktik va metodik imkoniyatlarini o'rganish hamda o'quvchilarning matnni tushunish

kompetensiyasini rivojlantirishdagi o'rnini aniqlash muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Adabiyotlar tahlili. Boshlang'ich ta'limda o'quvchilarning o'qish savodxonligini va matnni tushunish kompetensiyasini rivojlantirish masalasi pedagogika va ta'lim metodikasi sohasida keng tadqiq etilgan. Xususan, xalqaro baholash dasturlari, jumladan PIRLS tadqiqotining nazariy-metodik asoslari va amaliy ahamiyati xorijiy hamda mahalliy olimlar tomonidan atroflicha o'rganilgan.

PIRLS tadqiqotining konseptual asoslari IEA (International Association for the Evaluation of Educational Achievement) tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, unda o'qish savodxonligi o'quvchining yozma matnlarni tushunish va ulardan turli hayotiy vaziyatlarda samarali foydalanish qobiliyati sifatida talqin etiladi. Tadqiqotchilarning fikricha, PIRLS topshiriqlari o'quvchilarning nafaqat texnik o'qish ko'nikmalarini, balki chuqur anglash, tahlil qilish va baholash kompetensiyalarini ham aniqlashga xizmat qiladi.

Xorijiy tadqiqotlarda (Mullis, Martin, Kennedy va boshqalar) PIRLS topshiriqlari o'quvchilarning matnni tushunish jarayonidagi kognitiv darajalarini aniqlashda samarali vosita ekanligi ta'kidlanadi. Mualliflar matnni tushunish jarayonini axborotni topish, to'g'ridan-to'g'ri xulosa chiqarish, interpretatsiya qilish hamda matn mazmunini baholash bosqichlariga ajratib, ushbu bosqichlar PIRLS baholash mezonlari bilan to'liq uyg'un ekanligini ko'rsatib beradilar.

Rossiyalik va MDH mamlakatlari olimlari tomonidan olib borilgan ilmiy izlanishlarda PIRLS topshiriqlarini dars jarayoniga moslashtirish masalalariga alohida e'tibor qaratilgan. Ularning tadqiqotlarida boshlang'ich sinf o'quvchilarining matn bilan ishlash kompetensiyasini rivojlantirishda savol-javob, muammoli vaziyatlar va tahliliy topshiriqlardan foydalanish samaradorligi asoslab berilgan. Shuningdek, PIRLS formatidagi topshiriqlar o'quvchilarning mustaqil fikrlash va tanqidiy yondashuvini rivojlantirishga xizmat qilishi qayd etilgan.

Yurtimizdagi tadqiqotchilarning ilmiy ishlarida xalqaro baholash dasturlarini milliy ta'lim tizimiga joriy etish masalalari ustuvor yo'nalish sifatida ko'rib chiqilgan. Ular tomonidan PIRLS tadqiqotining boshlang'ich ta'lim sifatini oshirishdagi ahamiyati, milliy o'qish darsliklari mazmunining xalqaro mezonlarga mosligi hamda o'qituvchilarning metodik tayyorgarligi masalalari tahlil qilingan. Tadqiqotlarda PIRLS topshiriqlaridan tizimli foydalanish o'quvchilarning matnni tushunish kompetensiyasini sezilarli darajada oshirishiga xizmat qilishi ta'kidlanadi.

Shuningdek, pedagogik-psixologik adabiyotlarda matnni tushunish kompetensiyasi o'quvchining bilish faoliyati bilan uzviy bog'liq jarayon sifatida talqin etiladi. Tadqiqotchilar matnni tushunishda o'quvchilarning yosh xususiyatlari, lug'at boyligi va o'qish strategiyalarini inobatga olish zarurligini ko'rsatib o'tadilar. Bu jihatlar PIRLS topshiriqlarini dars jarayoniga joriy etishda metodik asos bo'lib xizmat

qiladi.

Asosiy qism. PIRLS xalqaro baholash dasturi boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligini baholashga yo'naltirilgan bo'lib, uning asosiy maqsadi o'quvchilarning matnni tushunish kompetensiyasini aniqlashdan iboratdir. PIRLS topshiriqlari badiiy va axborotli matnlar asosida tuziladi hamda o'quvchilarning turli kognitiv darajadagi o'qish ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi [5, 22]. Mazkur topshiriqlar o'quvchilardan matndan aniq ma'lumotni topish, yashirin mazmunni anglash, sabab-oqibat bog'lanishlarini aniqlash hamda matn mazmuniga nisbatan shaxsiy munosabat bildirishni talab etadi. Bu esa o'qish jarayonini faqat mexanik faoliyat emas, balki faol tafakkur jarayoni sifatida tashkil etishga imkon yaratadi.

Pedagogik adabiyotlarda matnni tushunish kompetensiyasi murakkab integrativ sifat sifatida talqin etilib, u bir nechta tarkibiy komponentlardan iboratligi ta'kidlanadi. Jumladan, axborotni aniqlash, interpretatsiya qilish, xulosa chiqarish va baholash ko'nikmalari ushbu kompetensiyaning asosiy tarkibiy qismlari hisoblanadi [7, 14].

PIRLS baholash tizimida ushbu komponentlar aniq mezonlar asosida baholanadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, PIRLS topshiriqlaridan muntazam foydalanish o'quvchilarning mantiqiy fikrlashini rivojlantiradi hamda ularni matn bilan mustaqil ishlashga o'rgatadi [4, 72]. Natijada o'quvchilar matn mazmunini chuqurroq anglay boshlaydi va o'z fikrini asoslab bera olish kompetensiyasiga ega bo'ladi. Boshlang'ich ta'lim amaliyotida PIRLS topshiriqlarini dars jarayoniga integratsiya qilish o'qish darslarining samaradorligini oshiradi. Xususan, matndan oldin, matn jarayonida va matndan keyingi bosqichlarda PIRLS formatidagi savol-topshiriqlardan foydalanish o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlaydi.

Matndan oldingi bosqichda o'quvchilarning mavjud bilimlarini faollashtirish, taxmin qilish va savol tuzish ko'nikmalari shakllantiriladi. Matn bilan ishlash jarayonida esa asosiy g'oyani aniqlash, muhim va ikkilamchi axborotni farqlashga yo'naltirilgan PIRLS topshiriqlari qo'llaniladi. Matndan keyingi bosqichda esa tahliliy va baholovchi savollar orqali o'quvchilarning tanqidiy fikrlashi rivojlantiriladi [5, 35].

Funksional savodxonlik zamonaviy ta'limning muhim ko'rsatkichlaridan biri bo'lib, u o'quvchining o'qigan matnni real hayotiy vaziyatlarda qo'llay olish qobiliyatini ifodalaydi. Tadqiqotlarga ko'ra, PIRLS topshiriqlari o'quvchilarning funksional savodxonligini rivojlantirishda samarali pedagogik vosita hisoblanadi [6, 67]. Boshlang'ich sinf o'quvchilari PIRLS topshiriqlari asosida ishlash jarayonida o'z fikrini izchil bayon etish, dalillash va xulosa chiqarish ko'nikmalarini egallaydi. Bu esa ularning keyingi ta'lim bosqichlarida muvaffaqiyatli o'qishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

PIRLS topshiriqlaridan samarali foydalanishda o'qituvchining metodik tayyorgarligi muhim ahamiyatga ega. O'qituvchi topshiriqlarni o'quvchilarning yosh

va individual xususiyatlariga mos holda tanlashi, ularni bosqichma-bosqich murakkablashtirib borishi zarur. Shuningdek, o'qituvchi o'quvchilarda mustaqil fikrlashni rag'batlantiruvchi muhit yaratishi va ularni o'z fikrini erkin ifoda etishga undashi lozim. Bu jarayonda PIRLS topshiriqlari o'qituvchi uchun samarali metodik vosita bo'lib xizmat qiladi [3, 121].

Xulosa. Xalqaro baholash dasturlaridan biri bo'lgan PIRLS tadqiqoti boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligi va matnni tushunish kompetensiyasini baholash hamda rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Tadqiqot natijalari va adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, PIRLS topshiriqlari o'quvchilarning matn bilan ishlash jarayonida faqat axborotni o'qib chiqish emas, balki uni anglash, tahlil qilish, xulosa chiqarish va baholash ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Maqolada PIRLS topshiriqlarining didaktik imkoniyatlari, ularning matnni tushunish kompetensiyasining tarkibiy qismlarini rivojlantirishdagi o'rni ilmiy asosda yoritildi. Tadqiqot jarayonida aniqlanganki, PIRLS formatidagi topshiriqlarni dars jarayoniga tizimli va maqsadli integratsiya qilish o'quvchilarning funksional savodxonligini oshirishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Ayniqsa, matndan oldingi, matn jarayonidagi va matndan keyingi bosqichlarda mazkur topshiriqlardan foydalanish o'quvchilarning faol bilish faoliyatini ta'minlaydi.

Shuningdek, o'qituvchining metodik tayyorgarligi va topshiriqlarni yosh xususiyatlariga mos tanlashi PIRLS topshiriqlaridan samarali foydalanishning muhim sharti ekanligi aniqlandi. Xulosa qilib aytganda, PIRLS topshiriqlari boshlang'ich ta'limda o'quvchilarning matnni tushunish kompetensiyasini rivojlantirishga xizmat qiluvchi samarali pedagogik vosita bo'lib, ularni amaliyotga keng joriy etish ta'lim sifatini oshirishga zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. 2019-yil 29-apreldagi "O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5712-son farmoni. lex.uz
2. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi. Xalqaro baholash dasturlarini joriy etish bo'yicha metodik tavsiyalar. — Toshkent, 2022. — 5–18-b.
3. UNESCO. Global Education Monitoring Report. — Paris: UNESCO, 2020. — 112–129-b.
4. Afflerbach P., Cho B. Identifying and Describing Constructively Responsive Comprehension Strategies in New and Traditional Forms of Reading. — New York: Routledge, 2009. — 69–90-b.

5. Mullis I. V. S., Martin M. O., Foy P., Hooper M. PIRLS 2021 International Results in Reading. — Boston: TIMSS & PIRLS International Study Center, 2021. — 22–48-b.
6. OECD. PISA 2018 Results: What Students Know and Can Do. — Paris: OECD Publishing, 2019. — 54–67-b.
7. Pressley M. Reading Instruction That Works: The Case for Balanced Teaching. — New York: Guilford Press, 2006. — 101–126-b.
8. Snow C. E. Reading for Understanding: Toward an R&D Program in Reading Comprehension. — Santa Monica: RAND Corporation, 2002. — 7–28-b.
9. Utanbayeva, D. (2024). Boshlang'ich sinf "o'qish savodxonligi" darslarida matn ustida ishlashda savol-topshiriqlardan foydalanish samaradorligi. Modern Science and Research, 3(10), 485-490.